

TIDNINGAR

FÖRE TIDNINGARNA

Av docent SVEN ULRIC PALME, Uppsala

DEN svenska tidningspressen firade 1945 300-årsjubileum. Något post festum kan det vara skäl att erinra om att det jubileet som de flesta jubileer av det slaget hade en begränsad räckvidd. Ingenting i historien är någonsin i alla hänseenden nytt. Det som i detta fall var nytt hos oss för 300 år sedan är verkligen något mycket viktigt: det uppkom en periodisk, på tryck utgiven tidning, som på en gång var nyhetsförmedlare och officiellt propagandaorgan.

Det är en sak att detta skedde efter utländska förebilder. År 1645 hade det i ett par årtionden funnits en periodisk press i Nederländerna och i England. Den moderna tidningsforskningen, som är en avläggare av litteraturhistorien, har inte skytt någon möda, då det gäller att klara ut, var den första tidningen utkom. Det har gått en hel del nationalistisk yra i de forskningarna. Pressen är i våra dagar en makt med ett nästan oinskränkt inflytande, och då har det varit frestande att få räkna sig tillgodo för tjänsten av dess första tillkomst. Genom nya fynd i arkivens och bibliotekens skrymslen har man gång efter annan kunnat flytta tillbaks årtalet för den moderna pressens uppkomst ute i Europa, och det är väl inte uteslutet, att detta årtal ännu kan komma att flyttas tillbaks åtskilligt.

I själva verket är denna ävlan kring pressens ålder och äldsta nationalitet fåfänglig. Den träffar knappast det väsentliga. Det fanns tidningar långt före tidningarna. Och det fanns både periodiska tidningar och tryckta tidningar. Vid 1600-talets början förelåg sedan länge de tekniska förutsättningarna för den nya skapelsen: en periodiskt utkommande, i tryck framställd tidning. Sedan är det inte så viktigt, om den stora händelsen skedde det ena eller det andra året.

*

Brevet är tidningens moder. Den viktigaste tekniska förutsättningen för tidningsväsendet är därför upprättandet av reguljär posttrafik. Detta skedde över en stor del av Europa just vid den nya tidens början, och man kan fråga sig, om inte postväsendets uppkomst är en av de viktigaste gränslinjerna i historien. Nog av, med posten följde ett väldigt uppsving för brevskrivningen. Renässansmänniskorna blev snart flitiga brevskrivare. Det spans ett nät av litterära förbindelser över vår världsdelen, mellan furstar och furstar, mellan lärde och lärde men lika mycket mellan dessa bägge kategorier inbördes. Medan några få äventyrare på bräckliga farkoster for på vådliga och för all framtid berömda upptäcktsfärder till främmande världsdelar, upptäckte europeerna på litterär väg sin egen. Bakom bäggedera företeelserna låg en omätlig nyfikenhet på omvärlden.

Några av tidens största brevväxlingar har eftervärlden låtit trycka, och i dem kan man studera också tidningsväsendets förutsättningar och framväxt. Det gäller särskilt reformatörernas brevväxlingar. En lärd som Melancton bedrev i själva verket, har man sagt, »en fullkomlig industri i nyhetsförmedling». Som spindeln i sitt nät satt han i Wittenberg. Dit inströmmade nyheter från när och fjärran, och han var inte sen att vidarebefordra dem till sina korrespondenter, där alla samhällsskikt och yrken var representerade. Och liksom Melanctons brev var alla privatbrev under denna brevskrivnings första stora tid främst nyhetsbrev. Och dessa nyheter skrevs av från brev till brev och gick på det sättet i kedjor ut över hela världsdelen.

En teknisk nyhet, minst lika betydelsefull för tidningspressens uppkomst som tryck och periodicitet, kom redan i början av 1500-talet. Brevskrivarna börjar utsöndra nyhetsmaterialet i sina brev till särskilda bilagor. Brevet kom på det sättet att bestå dels av de personliga meddelanden i familjeangelägenheter, affärer eller trosfrågor, som mera hör privatbrevet till, dels av en nyhetsbilaga på ett särskilt blad. I nyhetsbilagan tog man upp både vad som var nytt på orten och nyheter, som på samma sätt hade strömmat in från annat håll. Arrangemanget hade den stora fördelen, att adressaten sedan kunde skriva av och vidarebefordra bilagan, med något tillägg kanske, och slapp besväret med att göra ett utdrag av själva brevet. Dessa nyhetsbilagor till privatbreven var de äldsta tidningarna. De kallades *pagella*, *Zeddel*, *Beilage* eller *Zeitung* och slutligen allt oftare *Neue Zeitung*, vilket helt enkelt skall översättas med *nyhet*, *nyhetsblad*.

Nästa steg i utvecklingen är att dessa nyhetsblad skildes ut från sitt sammanhang med privatbrevet och spreds på tryck. I enstaka fall skedde det redan före år 1500, men sedan blev det allt vanligare. Bortåt ettusen sådana tidningar har man återfunnit i tyska arkiv bara från 1500-talet, och då är det ändå skäl att tro, att detta bara är bråkdelen. Dessa efemära publikationer blev nämligen inte bevarade och inbundna som vår tids tidningar.

Ytterligare ett steg i utvecklingen är att dessa flygskrifter blev periodiska. Det förekom redan i enstaka fall på 1500-talet. Längre serier är kända först från början av 1600-talet, sådana som den i Tyskland utkomna *Die Aviso*, av vilken hela årgången 1609 har återfunnits och i vår tid ånyo publicerats. Men regeln var länge, att också sådana tidningar, som utkom med rätt stor regelbundenhet från samma officin, inte var periodiska i den meningen att de återkom på i förväg utsatt tid och med viss numrering och särskild titel.

När tidningsväsendet i mera modern mening slutligen uppkommer, betyder det bara, att de sedan länge vanliga tidningarna blir i mera egentlig mening periodiska och utkommer under särskild titel och att de i större eller mindre utsträckning väljer sitt nyhetsmaterial efter enhetliga principer.

*

1500-talets tidningar upptar notiser, oftast ordnade efter ursprunget ungefär på samma sätt som dagsnyheterna i stormakternas radio i våra dagar. Det är notiser om enskilda krigshändelser, regeringsskiften, kröningar, sensationella mord och avrättningar, järtecken och sådant. Före reformationen var det tre händelsekomplex, som stod i centrum: Amerikas upptäckt, de turkiska krigen och krigen i Italien. Sedan tillkom reformationskrigen i Tyskland och Frankrike. Ämnen utanför det kontinentala Europa kom först rätt sent. England kom i blickpunkten först efter den framgångsrika striden mot stora armadan. Sverige förekommer i tidningarna redan under det nordiska sjuårskriget på 1560-talet. Det är det tyska krigsbefälet i dansk tjänst, som förmedlat underrättelser från krigsskådeplatserna här i Norden, men det är också dansk officiell propaganda, som sökt sig väg ut i Europa — det har nyligen klarlagts av arkivarien Hasse Petrini i en fängslande undersökning av den saken.

En mera regelmässig nyhetsförmedling från Sverige kom dock

först senare i gång. Det var då vårt land genom personalunionen med Polen drogs in i den europeiska storpolitiken. Samtidigt ökades av handelspolitiska och religionspolitiska skäl intresset för Sverige i de kämpande fria Nederländerna. Ett studium av 1590-talets tidningslitteratur, både den vidlyftigare handskrivna och den magrare tryckta, ger besked om hur underrättelserna från Sverige sökte sig ut i Europa längs två vägar. Dels kom de via Danzig till Warschau, därifrån till Wien och vidare till Venedig. Venedig var en av tidens stora nyhetsbörser — nyheterna följde alltid handeln — och därifrån spreds de vidare. Så härstammar t. ex. en lång serie underrättelser om svenska förhållanden, bevarade i ett engelskt stormansarkiv, från Venedig. Det ligger i sakens natur, att de nyheterna på vägen blev åtskilligt förvanskade. Dels kom nyheter från Sverige med nederländska och svenska handelsmän direkt till skeppsbroarna i Amsterdam och Haag och spreds därifrån ut över Europa för att också på den vägen slutligen nå Venedig. Sålunda återfinner man i en serie venetianska tidningar i kejserliga arkivet i Wien en rad notiser och meddelanden om svenska förhållanden, förmedlade över Haag. Jämförelser mellan två notiser om samma händelse, som gått var sin av dessa bägge vägar ned till medelhavsvärlden och vidare därifrån, ger ibland rätt roande resultat.

Nå, men tidningsväsende i Sverige då? I själva verket är nyhetsblad av detta slag endast i mycket ringa utsträckning bevarade i svenska privatbrev, och de som finnas gäller internationella förhållanden. Det var alltså det centraleuropeiska tidningsväsendet, direkt planterat i svensk jord. Men åtskilliga politiska propagandablad från dessa upprörda år i vår historia framträder i nyhetsbladets form, men då inte på svenska för svensk publik utan på tyska eller latin för internationell publik. Det var med Sveriges raska uppstigande till europeisk stormaktsställning, som tidningsväsendet slutligen för 300 år sedan blev fast rotat i vårt land. I denna jäsande nydaningstid kunde svenskarna alltså göra sig tillgodo en utveckling på nyhetstjänstens område från privatbrevet till den periodiska pressen, som ute i Europa tagit halvtannat århundrade.¹

¹ Lättare tillgänglig litteratur på svenska: H. Petrini, Källstudier till Erik XIV:s och Nordiska sjuårskrigets historia, Gleerups förlag 1942. F. Dahl, Nya bidrag till Hollands och Frankrikes äldsta tidningshistoria, Lychnos 1938.